BUYUK IPAK YO‘LI ADABIYOTIDA HARAKAT-EGALLASH VA YASHASH-HIMOYA MUNOSABATLARINING QIYOSIY POETIKASI

Nurmuhamedova Maftuna Ulug‘bek qizi
Oriental Universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada Buyuk Ipak yo‘li bilan bog‘liq rus va o‘zbek tarixiy nasrida ikki munosabat modeli - harakat-egallash hamda yashash-himoya - qiyosiy-tipologik jihatdan tavsiflanadi. Harakat har doim tajovuzni, himoya esa har doim turg‘unlikni bildirmasligi asoslanadi. Tadqiqot fazoviy faoliyat bilan uning badiiy bahosi o‘rtasidagi farqni ochib beradi va tarixiy romanlarda axloqiy konflikt makon orqali qanday tashkil etilishini tushuntiradi.

Kalit so‘zlar: qiyosiy poetika; harakat; egallash; himoya; tarixiy roman; fazoviy konflikt; Ipak yo‘li

Tarixiy romanlarda qahramonning makonga munosabati uning xarakterini namoyon etishning asosiy vositalaridan biridir. Hududni bosib o‘tish bilan uni egallash, bir joyda yashash bilan uni himoya qilish o‘rtasida muhim farq mavjud. Ushbu harakatlarni bitta qarama-qarshilikka keltirish voqealarning murakkabligini soddalashtiradi. Masalan, karvon yo‘l yuradi, biroq uning maqsadi hududni zabt etish bo‘lmasligi mumkin; shahar aholisi esa muayyan makonni himoya qilar ekan, shu makon orqali boshqa jamoalar bilan aloqani ham davom ettiradi. Mazkur maqola ana shu murakkab munosabatlarni nazariy izohlashni maqsad qiladi

Tahlil uchun harakat subyekti, harakat maqsadi, makonning qarshiligi va muallif bahosi ajratildi. Misol maydoni sifatida V. Yan va Mirmuhsinning mo‘g‘ullar istilosi davri bilan bog‘liq nasri hamda Samarqandga oid tarixiy romanlar ko‘zda tutildi. Harakatning badiiy zamon bilan bog‘liqligini aniqlashda xronotop yondashuvi qo‘llanildi [3;84]. Baholash komponenti esa narratordagi ijobiy-salbiy ifodalar, konflikt yechimi va personajning boshqalarga nisbatan munosabati asosida tekshiriladigan kategoriya sifatida belgilandi.

Tadqiqot korpusi tarixiy voqelikning bevosita hujjati sifatida emas, badiiy talqinlar tizimi sifatida o‘rganiladi. Epizodni tahlil qilishda foydalanilgan nashr, voqea konteksti, personaj nutqi va bayon shakli aniqlanadi. Shu asosda kuzatishdan talqinga, keyin esa ehtiyotkor qiyosiy xulosaga o‘tiladi.

Ayrim nashrlarning aniq sahifalari tekshirilmagan holatda asossiz sahifa raqami qo‘yish ilmiy etika talablariga zid. Beti tasdiqlangan nazariy manbalarga berilgan mavjud [3;84] tipidagi havolalar saqlanadi; yangi havolalar faqat manba matni bilan solishtirilganidan keyin qo‘shilishi lozim.

Harakat o‘z-o‘zicha bosqinchilik emas; uni egallashga aylantiradigan jihat makonga nisbatan hokimiyat da’vosidir. Qiyosiy tahlilda subyekt maqsadi, qarshilik shakli va bayonning baholovchi tili ajratiladi. Ushbu mulohazani tekshirish uchun avvalo tasvir kimning nigohi orqali berilganini aniqlash zarur. Muallif bayoni, qahramon idroki va xotira tarzidagi tasvir bir xil semantik maqomga ega emas. Mazkur farq tasvirning voqeaga munosabatini aniqlashda muhim: ayrim holatlarda makon vaziyatni belgilasa, boshqa hollarda u personajning ichki kechinmasini ochadi. Shuning uchun alohida olingan badiiy detal butun asarning g‘oyasini izohlovchi yagona dalil bo‘la olmaydi.

Qiyosiy tahlilda o‘xshash obrazlarning ayni vazifani bajarishini oldindan taxmin qilish metodik xatodir. Bir asarda ramziy mazmun kasb etgan motiv ikkinchi asarda syujetni birlashtiruvchi vosita sifatida ishlashi mumkin. Buni aniqlashda matndagi takrorlanish, baholovchi leksika, dramatik vaziyat va hikoya tezligi alohida qayd etiladi. Tarixiy geografiyaga muvofiqlik esa badiiy funksiyani avtomatik tarzda isbotlamaydi; adabiyotshunoslik xulosasi, avvalo, matnning ichki qonuniyatlariga tayanishi lozim.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

«Harakat va egallashning syujet mexanizmi» masalasini o‘rganishda quyidagi ketma-ketlik samarali hisoblanadi. Dastlab tegishli epizodlar aniq nashr asosida ajratiladi. So‘ng ularning syujetdagi o‘rni, tasvirlovchi subyekt va emotsional ohangi belgilanadi. Keyingi bosqichda bir asar ichidagi o‘xshash holatlar qiyoslanib, ulardan keyingina boshqa muallif matniga o‘tiladi. Natija esa tasdiqlangan matniy dalil darajasiga mos ravishda ifodalanadi. Bunday tartib mavhum o‘xshatishlar o‘rniga tekshiriladigan ilmiy kuzatishlarni shakllantiradi.

Uy, shahar va voha shaxsiy xavfsizlikdan tashqari jamoaviy munosabatlarni ham ifodalaydi. Joyni himoya qilish motivi shu munosabatlarning tahdid ostida ko‘rinishidir. Ushbu mulohazani tekshirish uchun avvalo tasvir kimning nigohi orqali berilganini aniqlash zarur. Muallif bayoni, qahramon idroki va xotira tarzidagi tasvir bir xil semantik maqomga ega emas. Mazkur farq tasvirning voqeaga munosabatini aniqlashda muhim: ayrim holatlarda makon vaziyatni belgilasa, boshqa hollarda u personajning ichki kechinmasini ochadi. Shuning uchun alohida olingan badiiy detal butun asarning g‘oyasini izohlovchi yagona dalil bo‘la olmaydi.

Qiyosiy tahlilda o‘xshash obrazlarning ayni vazifani bajarishini oldindan taxmin qilish metodik xatodir. Bir asarda ramziy mazmun kasb etgan motiv ikkinchi asarda syujetni birlashtiruvchi vosita sifatida ishlashi mumkin. Buni aniqlashda matndagi takrorlanish, baholovchi leksika, dramatik vaziyat va hikoya tezligi alohida qayd etiladi. Tarixiy geografiyaga muvofiqlik esa badiiy funksiyani avtomatik tarzda isbotlamaydi; adabiyotshunoslik xulosasi, avvalo, matnning ichki qonuniyatlariga tayanishi lozim.

«Yashash makonining ijtimoiy mazmuni» masalasini o‘rganishda quyidagi ketma-ketlik samarali hisoblanadi. Dastlab tegishli epizodlar aniq nashr asosida ajratiladi. So‘ng ularning syujetdagi o‘rni, tasvirlovchi subyekt va emotsional ohangi belgilanadi. Keyingi bosqichda bir asar ichidagi o‘xshash holatlar qiyoslanib, ulardan keyingina boshqa muallif matniga o‘tiladi. Natija esa tasdiqlangan matniy dalil darajasiga mos ravishda ifodalanadi. Bunday tartib mavhum o‘xshatishlar o‘rniga tekshiriladigan ilmiy kuzatishlarni shakllantiradi.

Chegara daryo, devor yoki siyosiy hudud bo‘lishi mumkin. Har bir shaklning badiiy vazifasi harakatni to‘xtatish bilangina belgilanmaydi: u xotira va daxldorlikni ham kuchaytiradi. Ushbu mulohazani tekshirish uchun avvalo tasvir kimning nigohi orqali berilganini aniqlash zarur. Muallif bayoni, qahramon idroki va xotira tarzidagi tasvir bir xil semantik maqomga ega emas. Mazkur farq tasvirning voqeaga munosabatini aniqlashda muhim: ayrim holatlarda makon vaziyatni belgilasa, boshqa hollarda u personajning ichki kechinmasini ochadi. Shuning uchun alohida olingan badiiy detal butun asarning g‘oyasini izohlovchi yagona dalil bo‘la olmaydi.

Qiyosiy tahlilda o‘xshash obrazlarning ayni vazifani bajarishini oldindan taxmin qilish metodik xatodir. Bir asarda ramziy mazmun kasb etgan motiv ikkinchi asarda syujetni birlashtiruvchi vosita sifatida ishlashi mumkin. Buni aniqlashda matndagi takrorlanish, baholovchi leksika, dramatik vaziyat va hikoya tezligi alohida qayd etiladi. Tarixiy geografiyaga muvofiqlik esa badiiy funksiyani avtomatik tarzda isbotlamaydi; adabiyotshunoslik xulosasi, avvalo, matnning ichki qonuniyatlariga tayanishi lozim.

«Chegara va qarshilik» masalasini o‘rganishda quyidagi ketma-ketlik samarali hisoblanadi. Dastlab tegishli epizodlar aniq nashr asosida ajratiladi. So‘ng ularning syujetdagi o‘rni, tasvirlovchi subyekt va emotsional ohangi belgilanadi. Keyingi bosqichda bir asar ichidagi o‘xshash holatlar qiyoslanib, ulardan keyingina boshqa muallif matniga o‘tiladi. Natija esa tasdiqlangan matniy dalil darajasiga mos ravishda ifodalanadi. Bunday tartib mavhum o‘xshatishlar o‘rniga tekshiriladigan ilmiy kuzatishlarni shakllantiradi.

Tarixiy romanda harbiy muvaffaqiyat doimo axloqiy oqlanishga teng emas. Muallifning qarashi voqealar ketma-ketligi, qarama-qarshi obrazlar va oqibatlarning tasvirida tekshiriladi. Ushbu mulohazani tekshirish uchun avvalo tasvir kimning nigohi orqali berilganini aniqlash zarur. Muallif bayoni,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qahramon idroki va xotira tarzidagi tasvir bir xil semantik maqomga ega emas. Mazkur farq tasvirning voqeaga munosabatini aniqlashda muhim: ayrim holatlarda makon vaziyatni belgilasa, boshqa hollarda u personajning ichki kechinmasini ochadi. Shuning uchun alohida olingan badiiy detal butun asarning g‘oyasini izohlovchi yagona dalil bo‘la olmaydi.

Qiyosiy tahlilda o‘xshash obrazlarning ayni vazifani bajarishini oldindan taxmin qilish metodik xatodir. Bir asarda ramziy mazmun kasb etgan motiv ikkinchi asarda syujetni birlashtiruvchi vosita sifatida ishlashi mumkin. Buni aniqlashda matndagi takrorlanish, baholovchi leksika, dramatik vaziyat va hikoya tezligi alohida qayd etiladi. Tarixiy geografiyaga muvofiqlik esa badiiy funksiyani avtomatik tarzda isbotlamaydi; adabiyotshunoslik xulosasi, avvalo, matnning ichki qonuniyatlariga tayanishi lozim.

«Syujet va axloqiy baho» masalasini o‘rganishda quyidagi ketma-ketlik samarali hisoblanadi. Dastlab tegishli epizodlar aniq nashr asosida ajratiladi. So‘ng ularning syujetdagi o‘rni, tasvirlovchi subyekt va emotsional ohangi belgilanadi. Keyingi bosqichda bir asar ichidagi o‘xshash holatlar qiyoslanib, ulardan keyingina boshqa muallif matniga o‘tiladi. Natija esa tasdiqlangan matniy dalil darajasiga mos ravishda ifodalanadi. Bunday tartib mavhum o‘xshatishlar o‘rniga tekshiriladigan ilmiy kuzatishlarni shakllantiradi.

Qurg‘oqchilik, masofa, suv va iqlim sharoitlari qahramon imkoniyatlarini chegaralashi mumkin. Biroq ular insonning tarixiy mas’uliyatini avtomatik ravishda yo‘qqa chiqarmaydi. Ushbu mulohazani tekshirish uchun avvalo tasvir kimning nigohi orqali berilganini aniqlash zarur. Muallif bayoni, qahramon idroki va xotira tarzidagi tasvir bir xil semantik maqomga ega emas. Mazkur farq tasvirning voqeaga munosabatini aniqlashda muhim: ayrim holatlarda makon vaziyatni belgilasa, boshqa hollarda u personajning ichki kechinmasini ochadi. Shuning uchun alohida olingan badiiy detal butun asarning g‘oyasini izohlovchi yagona dalil bo‘la olmaydi.

Qiyosiy tahlilda o‘xshash obrazlarning ayni vazifani bajarishini oldindan taxmin qilish metodik xatodir. Bir asarda ramziy mazmun kasb etgan motiv ikkinchi asarda syujetni birlashtiruvchi vosita sifatida ishlashi mumkin. Buni aniqlashda matndagi takrorlanish, baholovchi leksika, dramatik vaziyat va hikoya tezligi alohida qayd etiladi. Tarixiy geografiyaga muvofiqlik esa badiiy funksiyani avtomatik tarzda isbotlamaydi; adabiyotshunoslik xulosasi, avvalo, matnning ichki qonuniyatlariga tayanishi lozim.

«Tabiat omillarining faol roli» masalasini o‘rganishda quyidagi ketma-ketlik samarali hisoblanadi. Dastlab tegishli epizodlar aniq nashr asosida ajratiladi. So‘ng ularning syujetdagi o‘rni, tasvirlovchi subyekt va emotsional ohangi belgilanadi. Keyingi bosqichda bir asar ichidagi o‘xshash holatlar qiyoslanib, ulardan keyingina boshqa muallif matniga o‘tiladi. Natija esa tasdiqlangan matniy dalil darajasiga mos ravishda ifodalanadi. Bunday tartib mavhum o‘xshatishlar o‘rniga tekshiriladigan ilmiy kuzatishlarni shakllantiradi.

Harakat-egallash va yashash-himoya analitik qutblardir; har bir qahramonni majburan shu ikkilikka kiritish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Oraliq holatlar alohida qayd etiladi. Ushbu mulohazani tekshirish uchun avvalo tasvir kimning nigohi orqali berilganini aniqlash zarur. Muallif bayoni, qahramon idroki va xotira tarzidagi tasvir bir xil semantik maqomga ega emas. Mazkur farq tasvirning voqeaga munosabatini aniqlashda muhim: ayrim holatlarda makon vaziyatni belgilasa, boshqa hollarda u personajning ichki kechinmasini ochadi. Shuning uchun alohida olingan badiiy detal butun asarning g‘oyasini izohlovchi yagona dalil bo‘la olmaydi.

Qiyosiy tahlilda o‘xshash obrazlarning ayni vazifani bajarishini oldindan taxmin qilish metodik xatodir. Bir asarda ramziy mazmun kasb etgan motiv ikkinchi asarda syujetni birlashtiruvchi vosita sifatida ishlashi mumkin. Buni aniqlashda matndagi takrorlanish, baholovchi leksika, dramatik vaziyat va hikoya tezligi alohida qayd etiladi. Tarixiy geografiyaga muvofiqlik esa badiiy funksiyani avtomatik tarzda isbotlamaydi; adabiyotshunoslik xulosasi, avvalo, matnning ichki qonuniyatlariga tayanishi lozim.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

«Tipologik juftlikning imkoniyati» masalasini o‘rganishda quyidagi ketma-ketlik samarali hisoblanadi. Dastlab tegishli epizodlar aniq nashr asosida ajratiladi. So‘ng ularning syujetdagi o‘rni, tasvirlovchi subyekt va emotsional ohangi belgilanadi. Keyingi bosqichda bir asar ichidagi o‘xshash holatlar qiyoslanib, ulardan keyingina boshqa muallif matniga o‘tiladi. Natija esa tasdiqlangan matniy dalil darajasiga mos ravishda ifodalanadi. Bunday tartib mavhum o‘xshatishlar o‘rniga tekshiriladigan ilmiy kuzatishlarni shakllantiradi.

Birinchi model - harakat-egallash - makonni strategik resursga aylantiradi. Bu modelda yo‘l masofani qisqartirish vositasi, shahar esa nazorat nuqtasi sifatida anglashiladi. Ikkinchi model - yashash-himoya - hududni davomiy hayot tartibi deb tushuntiradi: unda suv, mehnat, oilaviy aloqalar va tarixiy xotira muhim. Biroq bitta personaj yoki jamoa sharoitga qarab ikkala modelda ham ishtirok etishi mumkin. Shuning uchun qiyosiy poetikada keskin juftliklardan ko‘ra o‘tish nuqtalari tahlili samaraliroq. Makon haqidagi axloqiy baho qahramonning harakat yo‘nalishidan emas, o‘sha harakatning boshqalar hayotiga ta’siridan kelib chiqadi.

Harakat-egallashni faqat «yot» kuchga, yashash-himoyani faqat «mahalliy» kuchga taalluqli deb belgilash adabiy matndagi kuch va manfaat munosabatlarini bir yoqlama tushuntiradi. Tarixiy roman qahramonlari ko‘pincha murakkab siyosiy vaziyatda yashaydi. Badiiy qarshilik hamisha sof ijobiy holat, har qanday safar esa salbiy holat sifatida berilmaydi. Tipologik tahlilning ilmiy qiymati shundaki, u makoniy modelni milliy stereotip emas, matndagi takrorlanadigan harakatlar va ularning oqibatlari orqali aniqlaydi. Bunday usul inson va tabiat munosabatining estetik ifodasini tarixiy mas’uliyat tushunchasi bilan bog‘laydi.

Harakat-egallash va yashash-himoya analitik qutblardir; har bir qahramonni majburan shu ikkilikka kiritish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Oraliq holatlar alohida qayd etiladi. Ushbu mulohazani tekshirish uchun avvalo tasvir kimning nigohi orqali berilganini aniqlash zarur. Muallif bayoni, qahramon idroki va xotira tarzidagi tasvir bir xil semantik maqomga ega emas. Mazkur farq tasvirning voqeaga munosabatini aniqlashda muhim: ayrim holatlarda makon vaziyatni belgilasa, boshqa hollarda u personajning ichki kechinmasini ochadi. Shuning uchun alohida olingan badiiy detal butun asarning g‘oyasini izohlovchi yagona dalil bo‘la olmaydi.

Qiyosiy tahlilda o‘xshash obrazlarning ayni vazifani bajarishini oldindan taxmin qilish metodik xatodir. Bir asarda ramziy mazmun kasb etgan motiv ikkinchi asarda syujetni birlashtiruvchi vosita sifatida ishlashi mumkin. Buni aniqlashda matndagi takrorlanish, baholovchi leksika, dramatik vaziyat va hikoya tezligi alohida qayd etiladi. Tarixiy geografiyaga muvofiqlik esa badiiy funksiyani avtomatik tarzda isbotlamaydi; adabiyotshunoslik xulosasi, avvalo, matnning ichki qonuniyatlariga tayanishi lozim.

Harakat-egallash va yashash-himoya modeli tarixiy romanlar uchun samarali, biroq qat’iy ikki qutbli emas. Uning qo‘llanishi voqea, personaj pozitsiyasi va muallif bahosi darajalarini alohida tekshirishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yan V. G. Чингисхан. Nashr belgilanadi.
2. Mirmuhsin. Xo‘jand qal’asi (Temur Malik). Nashr belgilanadi.
3. Bakhtin M. M. The Dialogic Imagination. Austin: University of Texas Press, 1981.
4. Hansen V. The Silk Road: A New History. Oxford: Oxford University Press, 2012.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.